

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2022.63.181-194>

УДК 72.01

Ягодка Юлія Петрівна,

магістр архітектури, асистент

кафедри архітектури та середовищного дизайну

Національний університет водного господарства та природокористування

y.p.yahodka@nuwm.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-7052-3160>

ФІКСАЦІЙНИЙ ПЛАН КРЕМЕНЦЯ 1930-х років ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ІСТОРІЇ МІСТА

Анотація: у статті висвітлюється містобудівний розвиток Кременець на основі фіксаційного плану міста II-ї половини 1930-х років та іншої проєктної документації періоду Другої Речі Посполита. Окреслено чинники трансформації міської тканини в контексті польських міжвоєнних містобудівних доктрин. Розглянуто особливості та підходи до формування архітектурно-просторової структури міста Кременець у міжвоєнний період.

Ключові слова: архітектурно-містобудівний ансамбль; містобудування; Кременець; Волинь; Україна; ХХ ст.; міжвоєнний період.

Постановка проблеми. Розвиток міського середовища Кременця 1921-1939 рр. (міжвоєнний період) характеризується не тільки кардинальними політично-економічними та соціально-культурними змінами внаслідок переходу під капіталістичну владу Польщі, а й зокрема новими підходами до архітектурно-містобудівних рішень у формуванні міста. Архітектура провінційних міст Волині, яка успадкована від Російської імперії, була достатньо простою, стандартизованою та невиразною, домінувала дерев'яна одноповерхова забудова, рідше – муровані будівлі переважно громадського призначення. Подальший розвиток архітектури міста Кременця відбувався на основі ототожнення архітектурної спадщини польського народу, та залученням ідей авангарду. Простежити результат інтеграції міжвоєнних містобудівних доктрин у історично-сформований архітектурно-містобудівний ансамбль Кременця можливо на основі наявних картографічних документів вказаного періоду. Однак, відома кількість планів міста Кременця обмежена одиничними зразками. Серед унікальних документів - фіксаційний план міста 1930-х років, що містить фактичні дані про забудову та містобудівну структуру тогочасного Кременця.

Аналіз досліджень і публікацій. Об'єктом дослідження є фіксаційний план міста Кременця 1930-х років, що виявлений автором в результаті роботи

із матеріалами фондів Державного архіву Тернопільської області (далі — ДАТО). Дослідження супроводжується іншими опублікованими документами та першоджерелами періоду Другої Речі Посполитої, які містять архівні збірки Державних архівів Рівненської та Тернопільської області.

Актуальність дослідження визначається увагою українських та польських науковців до даної тематики впродовж ХХ — початку ХХІ ст.. Особливості розвитку архітектурно-містобудівного ансамблю Кременця в період міжвоєнного двадцятиліття неодноразово аналізувалися у публікаціях вітчизняних та закордонних вчених, урбаністів, архітекторів. Серед переліку праць, дотичних до теми даного дослідження, роботи О. Михайлишин, М. Новаковського, Г. Осиченко, О. Прищепи, А. Ханака, З. Целярського, А. Юранець-Юревича.

Основоположною складовою дослідження є аналіз нормативно-правових актів, розпоряджень органів центральної влади (Ministerstwo Robót Publicznych), а також польської фахової архітектурно-містобудівної періодики міжвоєнного періоду (“Wołyńskie Wiadomości Techniczne”, “Życie Krzemienieckie” “Miesięcznik “Dom-Osiedle-Mieszkanie”).

Метою статті є аналіз містобудівної структури Кременця за планом 1930-х рр. в контексті синтезу урбаністичних теорій міжвоєнної капіталістичної Польщі.

Основна частина. Просторово-планувальний розвиток міста Кременця у міжвоєнний період відбувався шляхом синтезу двох підходів: локальній імплементації новітніх урбаністичних концепцій і збереження історично сформованого середовища на загальноміському рівні [8]. Закріплений за містом статус культурної столиці “Східних Кресів” Другої Речі Посполитої був пов’язаний із особливим архітектурно-ландшафтним ансамблем, представленим цінними архітектурними комплексами і пам’ятками, унікальною житловою забудовою садибного типу (кременецькі “двореки”) (Рис. 1) [9].

Містобудівна структура історичного середмістя Кременця розвивалася на основі вже сформованої наприкінці XVIII - поч. XIX ст. вулично-дорожньої мережі. Містобудівна діяльність на цій території міста здійснювалася через ремонт, перебудову, добудову, осучаснення та приведення до належних умов існуючих будівель. Нагляд за фізичним станом забудови супроводжувався переписом громадських та житлових будівель із описом стану конструкцій та зовнішнього вигляду [10].

Водночас, проєктування та нове будівництво здійснювалося на територіях навколо середмістя, де можемо простежити спроби втілення модерністичних урбаністичних концепцій.

Рис. 1 – Вигляд на забудову історичного середмістя Кременця (вул. Широка).

Фото, 1930-ті рр.

URL: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5907275>

Виконання фіксаційного плану Кременця було одним із етапів розробки регуляційного генерального плану. Такі роботи здійснювалися Бюро обмірів і планів забудови міст (Biuro Pomiarow i planow zabudowy miast), створеним у 1935 р. при Воєводському підрозділі в Луцьку (Wydział Wojewodski w Lucku) (Рис. 2). Бюро розробляло плани забудови міст на території всього Волинського воєводства [11]. У 1937 р. Бюро обмірів було перейменоване на Бюро Комісії регіонального плану забудови Волині (Biuro Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Wolynia). [12]

Паралельно з 1937 р. починає функціонувати Бюро будівельних проєктів Повітового підрозділу в Кременці (Biuro Projektów Budowlanych Wydziału Powiatowego w Krzemieńcu), цільовим призначенням якого було “підвищення рівня будівництва в Кременецькому повіті” (“Statut Biura Projektów Budowlanych Wydziału Powiatowego w Krzemieńcu”) [13]. До повноважень Бюро проєктів входили: виконання будівельних проєктів та кошторисів, коригування процесу будівництва, підбір фахівців, популяризація раціонального та естетичного будівництва із використанням взірцевих проєктів.[10]

Важливим документом для аналізу є “План міста Кременця” (“Plan miasta Krzemieńca”), “виконаний зусиллями Міського управління”, масштаб 1:10000

(Рис. 3-5) [14]. На плані Кременця відсутня будь-яка інформація щодо періоду його створення. Примітка у долішній частині креслення свідчить, що документ є друкованою копією. Посилаючись на відмітку про виконання документу в Бюро обмірів, та аналізуючи стан реалізації окреслених на плані будівель міжвоєнного двадцятиліття, періодом створення названого плану можна вважати 1935-1937 рр.

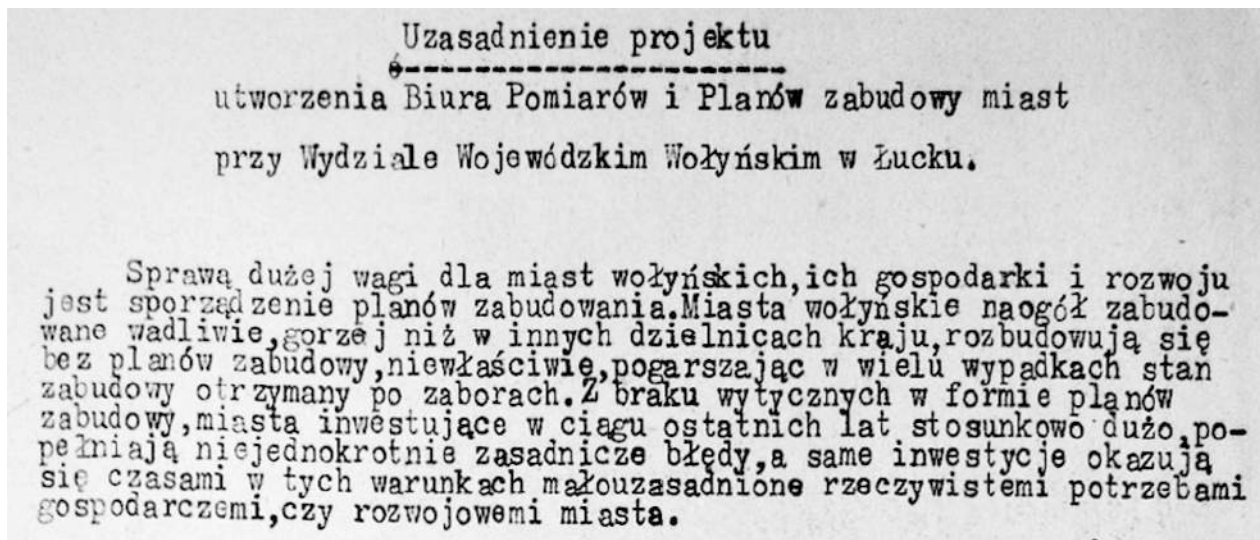

Рис. 2 – Фрагмент обґрунтування створення Бюро обмірів і планів забудови міст при Воєводському підрозділі в Луцьку. Фото, 2019 р. Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

Виконаний в Бюро обмірів міста Кременця, фіксаційний план міжвоєнного міста містить точну інформацію про просторово-планувальну структуру міста, кількісні і якісні характеристики міської забудови, розташування вулиць, завулків та польових проїздів, зображення форм і характерних елементів рельєфу. Умовними позначеннями, які подано у нижній частині креслення, відмічено адміністративні межі міста та межі територій, які зафіксовано аерофотознімками (Рис. 6). Вочевидь, план був частиною комплексу документів, як і зроблені під час обльоту аерофотознімки міської забудови. Накладена на план координатна сітка та список вулиць передбачала зручну навігацію при пошуку окремих архітектурних об'єктів і вулиць (Рис. 3).

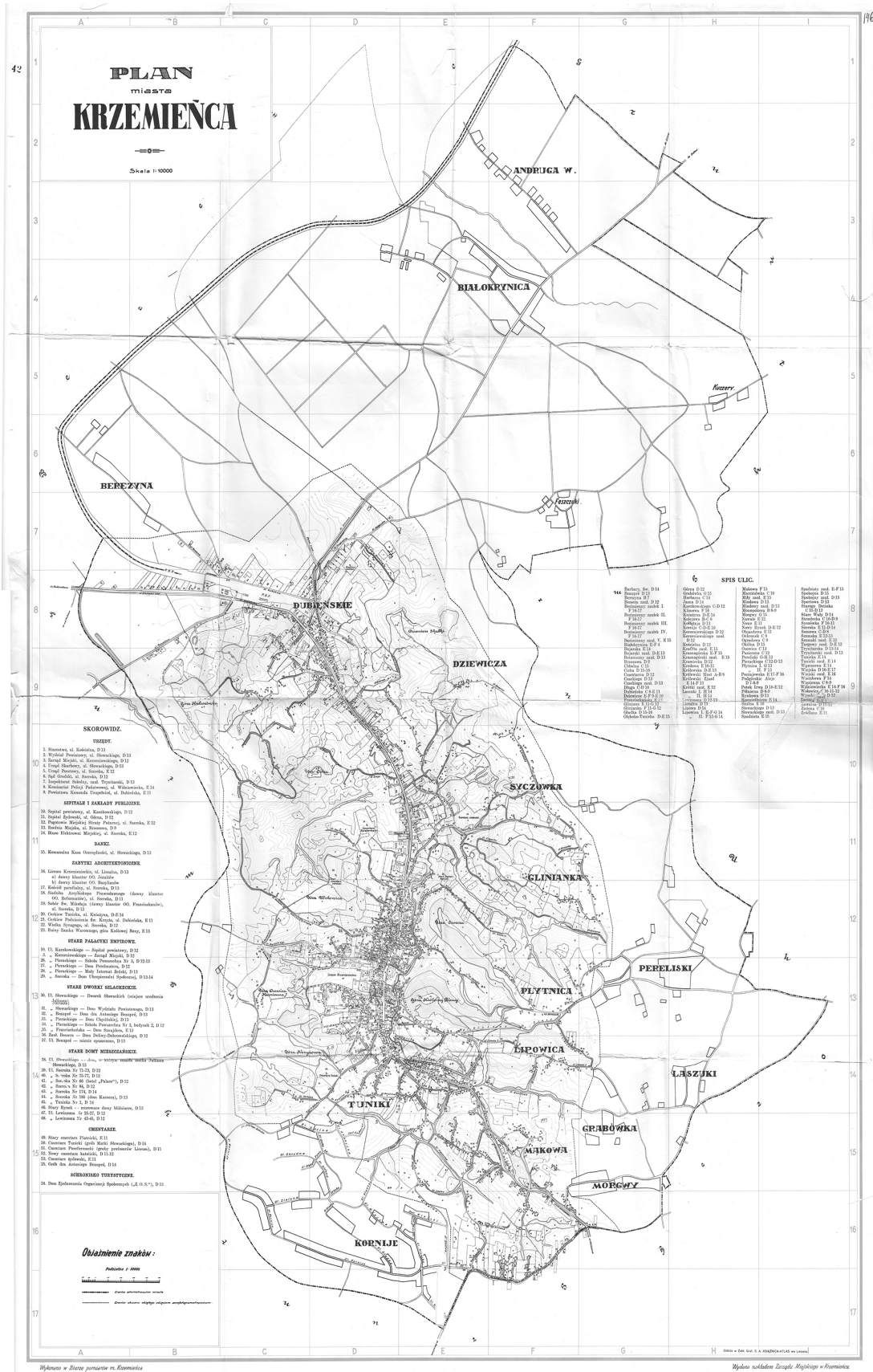

Рис. 3 – “План міста Кременця”. 1935-37 рр.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

Рис. 4 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. із заголовком.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

Рис. 5 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. із приміткою.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

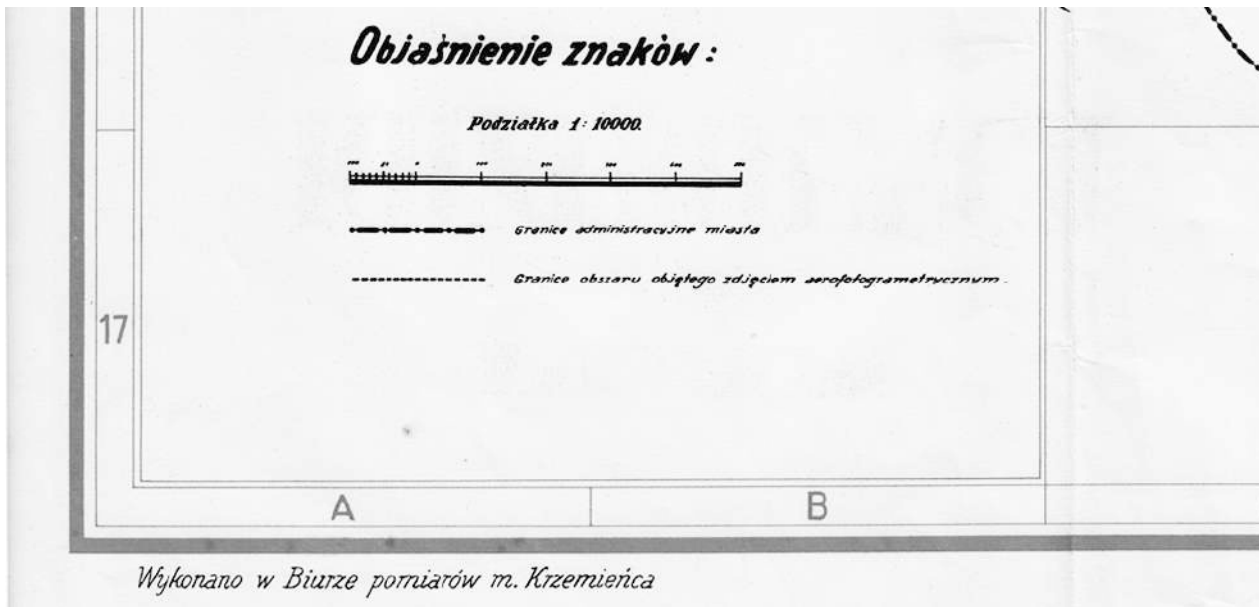

Рис. 6 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. із умовними позначеннями, масштабною лінійкою та приміткою.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

Міська територія міжвоєнного Кременця займає значно більшу площу, порівняно із даними проектного плану 1846 р.. Місто простягнулося із півночі на південь вздовж головних вулиць – Широкої (тепер – вул. Шевченка) та Дубенської (Рис. 3). Сформована планувальна система, в основному, сконцентрована навколо старого міста у південній частині Кременця, та частково поруч із залізничним вокзалом, локалізованим на півночі (Рис. 7).

Впродовж 1933 р. внаслідок приєднання передмість та сусідніх сіл міські межі Кременця було значно розширено (площа міста тепер становила майже 35 кв. км.). Приєднані передмістя – Дубенське, Туники, Корнії, Макова та ін. – формують окремі сельбищні зони (Рис. 8). [15]

Знакові для Кременця архітектурні об'єкти відмічено на плані та включено до переліку в покажчику, із зазначенням місця розташування та координат для пошуку на карті. Зазначені у списку будівлі згруповані за типологічною ознакою: урядові установи; лікарні та громадські заклади; банки; архітектурні пам'ятка; старі ампірні палаци; старі шляхетські “двореки”; старі житлові будинки; кладовища; туристичний притулок (Рис. 9 а, б).

Розширення мережі вулиць в ході міжвоєнної розбудови виконувалося із урахуванням фактичного характеру місцевого ландшафту. Конфігурація планувальної структури закріплена композиційною віссю центральної вулиці Кременця, до якої із заходу та сходу вздовж примикають площі, вулички і завулки. Висока щільність житлової забудови центральної частини унеможлиблювала активну будівельну діяльність (Рис. 3, 8-9). [16]

Архітектори та урбаністи вдало використали особливості рельєфу для формування нових архітектурних комплексів. Нове будівництво велося на околицях міста. На карті міста з'являються житлові квартали - “колонії” для державних службовців (Kolonja Urzędnicza) (№ 35 на плані міста) (Рис. 8) та вчителів (Рис. 12) [9, с. 115].

Проектування та будівництво “колонії” для держслужбовців на “Східних Кресах” координувалося Архітектурним кооперативом працівників Відділу архітектури польської (Spółdzielnia Architektoniczna Pracowników Zakładu Architektury Polskiej) впродовж 1924-25 рр. [16]. Автор проєкту - Адам Папроцький. Концепція проєкту колонії передбачала променеве розміщення типових житлових будинків (арх. Т. Бурше, М. Вайнфельд)¹ на мальовничому схилі біля підніжжя гори Бона на півдні міста (Рис. 10).

Симетрична осьова композиція забудови колонії для державних службовці закріплювалася розташованою у центральній частині репрезентаційною зоною. Криволінійний півеліптичний наскрізний проїзд до садибних будинків примикає до існуючої вулиці Королівський з'їзд. Згідно проєкту вільна від забудови територія інтенсивно озеленена з використанням елементів благоустрою (хідники, сходи). Проєкт реалізовано частково (Рис. 11)². [16]

1 Проєкти розроблених типів житлових будинків зібрано в публікації “Budowa domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich” 1925 р. [17]

2 У публікації “Budowa pomieszczeń dla Korpusu Ochrony Pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. Z. III.” зафіксовано забудову колонії станом на 1925 р. Подальшого будівництва будинків не було виконано, внаслідок цього проєкт реалізовано частково. [18]

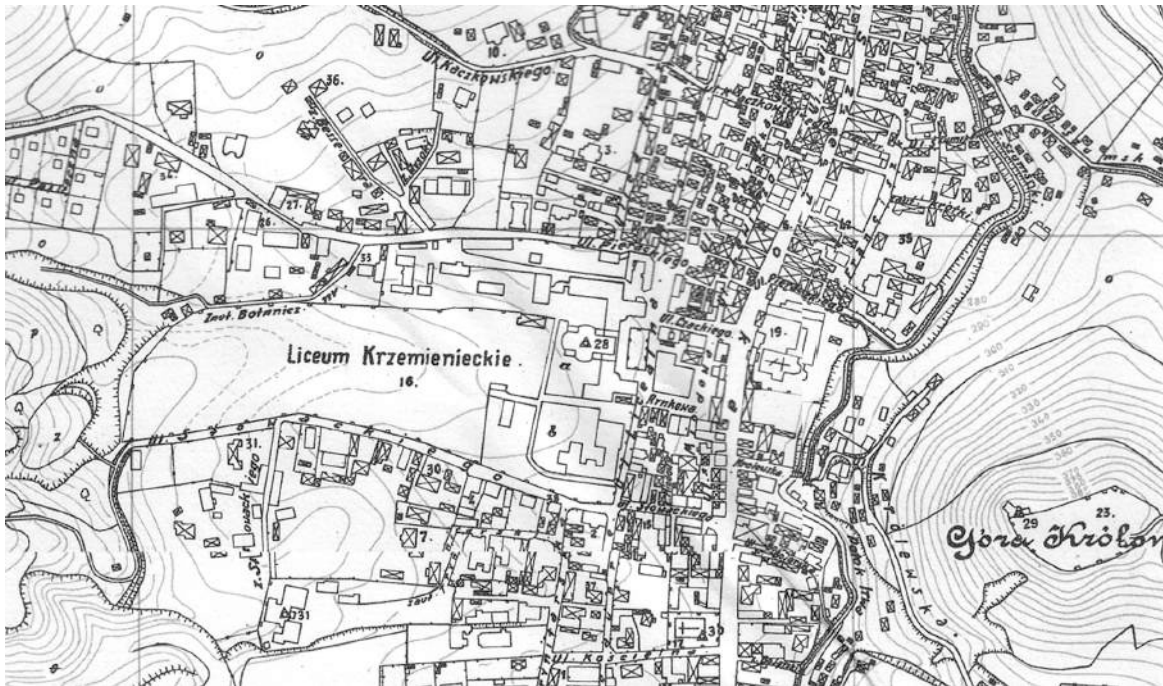

Рис. 7 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. із середмістям.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

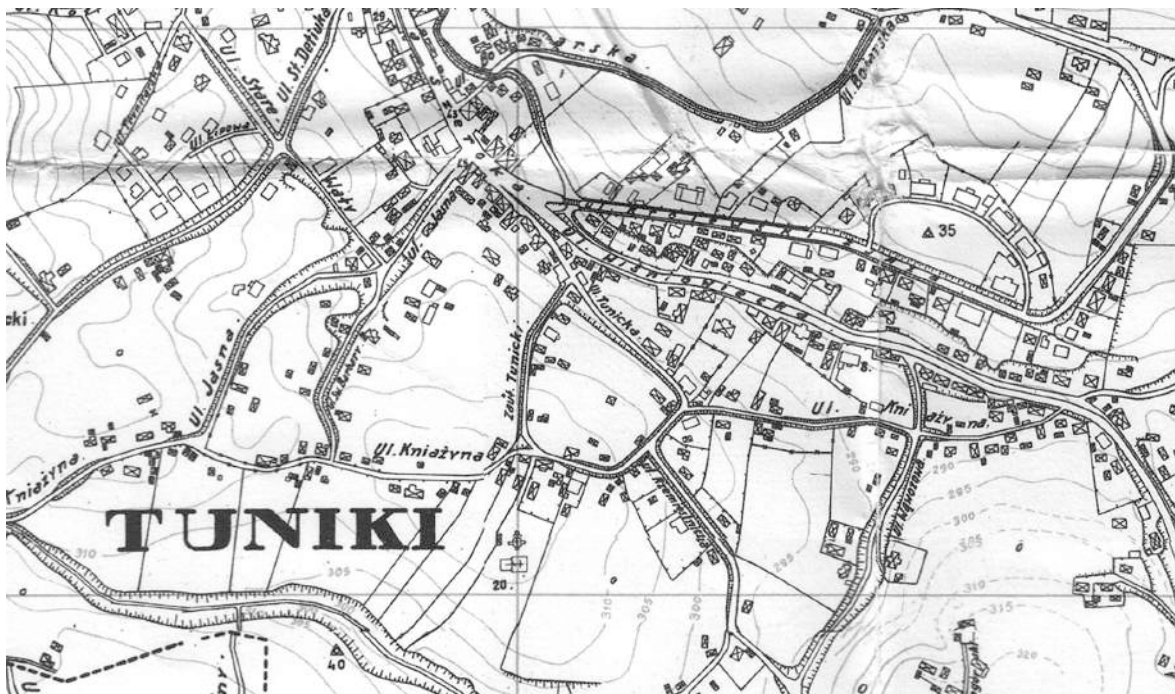

Рис. 8 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. Передмістя Туники.
Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

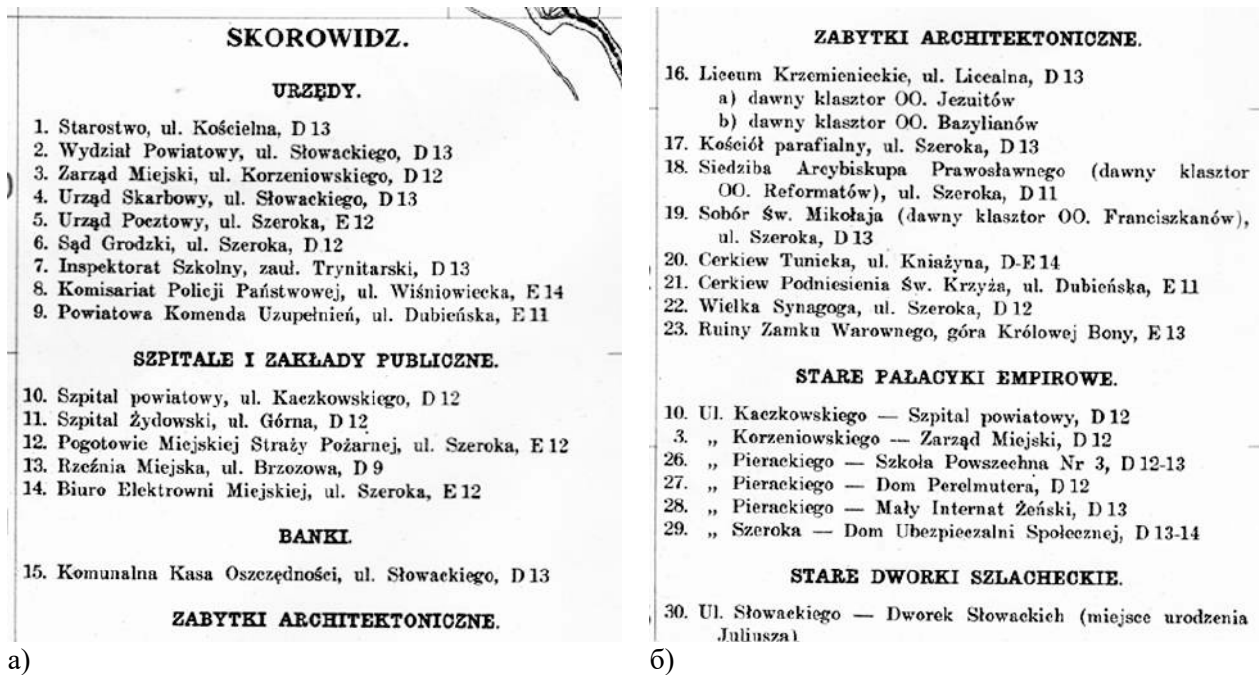

Рис. 9 а, б – Фрагменти аркуша фіксаційного плану Кременця 1935-37 рр. із навігацією.

Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

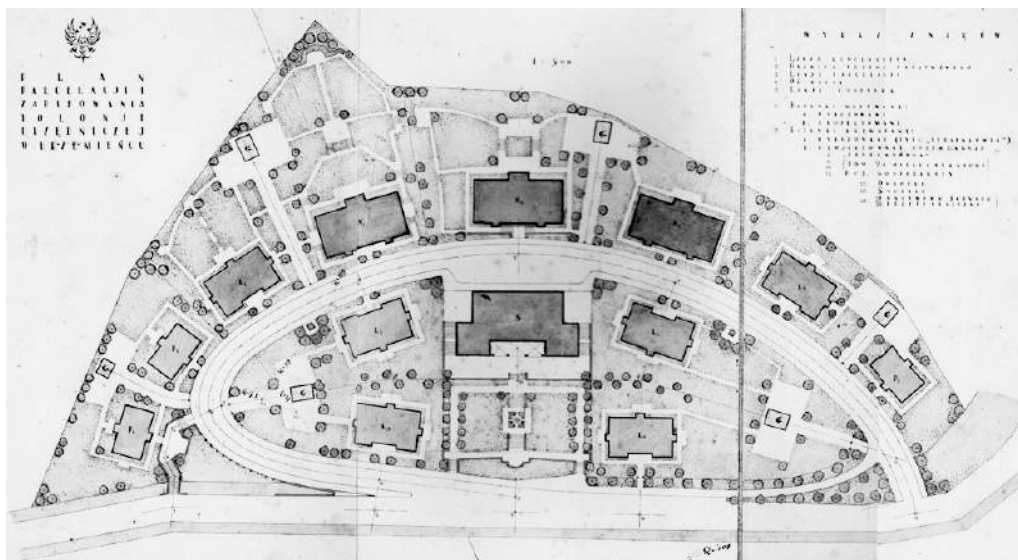

Рис. 10 – План забудови “колонії” для державних службовців в Кременці. 1925 р.

Опрацьовано автором. З фондів ДАТО.

Рис. 11 – Вигляд на забудову “колонії” для державних службовців у Кременці.

Фото С. Платер-Зиберка. 1925 р.

URL: file:///C:/Users/KRPS/Downloads/13bpd_krzemieniec.pdf

Рис. 12 – Фрагмент аркуша фіксаційного плану Кременця. “Колонія” для вчителів.

1935-37 рр. Опрацьовано автором. 3 фондів ДАТО.

Рис. 13 – Вигляд на забудову “колонія” для вчителів.

Фото Г. Германовича. 1930 р.

URL: <https://polona.pl/item/krzemieniec-widok-ogolny,NTU2NDE3NA/0/#info:metadata>

Колонія для вчителів у Кременці є зразком втілення функціоналістичних концепцій типового будівництва в середовищі вернакулярної забудови. Квартал розплановано на східному схилі гори Осовіца на захід від ліцею по вул. Директорській (Рис. 13). Колонію забудовано будинками типу “BGK 15”, проєкти яких були розроблені для Банку державного господарства (Bank Gospodarstwa Krajowego) [19, 20, с. 95-96].

Планувалось, що освоєння нових територій міста відбувалось комплексно: шляхом прокладання комунікацій, створення раціональної системи забудови і озеленення. Подальша розробка проєкту передбачала вирішення генплану окремої ділянки житлових районів в контексті гармонійної розбудови міста в цілому.

Висновки. План Кременця 1930-х років не є проєктним базисом, а лише обмірним фіксаційним кресленням. Однак, для нас важлива саме інформативна роль документу щодо досконалого представлення умов забудови, стилістично-просторових спроб втілення тогочасних урбаністичних концепцій, підходів до збереження історико-архітектурної спадщини. Висока точність зображення обрисів плану будівель дає можливість сьогодні ідентифікувати окремі об'єкти за наявності проєктної документації чи фото.

Фіксаційний план 1930-х років показує системний підхід польських спеціалістів до створення проєктної містобудівної документації: охоплено всю територію міста із передмістями, виконане моделювання вулиць на основі реального ландшафтного аналізу, детально передано структуру міської забудови.

Список джерел

1. Осиченко Г.О. Методи досліджень еволюції історичних міст. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2016. № 46. С. 121–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2016_46_24 (дата звернення: 20.02.2022)
2. Mały ilustrowany przewodnik po Krzemieńcu i okolicy: praca zbiorowa. *Nakł. miesięcznika "Życie Krzemienieckie"*. 1932. 103 с. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/82693/edition/78310/content> (дата звернення: 21.01.2022)
3. Celarski Z. Krzemieniec na tle zagadnień urbanistyki. *Życie krzemienieckie*. Кременець, 1933. № 2. С. 78-91.
4. Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО), ф. 134, оп. 1, спр. 733.
5. Nowakowski M., Bańkowska B. Sto lat planowania przestrzeni polskich miast (1910-2010). Warszawa : Oficyna Naukowa, 2013, С. 15-22.
6. Прищепя О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010, 287 с.

7. Regulacja miast. *Wołyńskie Wiadomości Techniczne*. Łuck, 1927. № 7. С. 6-9.
8. Zagadnienia urbanistyki w Polsce sprawozdanie z I-ej Konferencji Towarzystwa Urbanistów Polskich Kraków-Katowice 2, 3, 4 paźdz. 1930 r.. *Miesięcznik "Dom-Osiedle-Mieszkanie"*. 1931. URL: <https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent?id=1357> (дата звернення: 21.01.2022)
9. Михайлишин О.Л. Архітектура і містобудування Західної Волині 1921-1939 років: моногр. Рівне, 2013. - 352 с.
10. ДАТО, ф. 221, оп. 1, спр. 2661.
11. ДАТО, ф. 221, оп. 1, спр. 2587.
12. Juraniec-Jurewicz A. Prace i zagadnienia urbanistyczne Wołynia. *Wołyńskie Wiadomości Techniczne*. Łuck, 1937. № 8/9. С. 6-11.
13. ДАТО, ф. 221, оп. 1, спр. 2631.
14. ДАТО, ф. 134, оп. 1, спр. 1328.
15. ДАТО, ф. 134, оп. 1, спр. 972
16. ДАТО, ф. 134, оп. 1, спр. 228
17. Budowa domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. Warszawa: Ministerstwo Robót Publicznych, 1925. 63 с. URL: <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/10626/edition/9835/content?ref=desc> (дата звернення: 15.02.2022)
18. Budowa pomieszczeń dla Korpusu Ochrony Pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. Warszawa : Ministerstwo Robót Publicznych, 1925. № 3. URL: <https://bcpw.bg.pw.edu.pl/dlibra/publication/870/edition/1033/content> (дата звернення: 15.02.2022)
19. Державний архів Рівненської області, ф. 40, оп. 7, спр. 124
20. Hanaka A. Wystawa budowlano-mieszkaniowa Banku Gospodarswa Krajowego na kole w Warszawie w 1935 roku - ku poprawie budownictwa mieszkaniowego. *KAU*, 2012, t. 57, z. 3, С. 95-128. URL: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/101631/edition/87675/content> (дата звернення: 13.02.2022)

References

1. Osychenko H. (2016). Research methods for the evolution of historic cities. [Metody doslidzhen ewoliutsii istorychnykh mist]. *Current Problems of Architecture and Urban Planning*, (46), 121–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2016_46_24 (in Ukrainian)
2. A small illustrated guide to Krzemieniec and its surroundings: collective work. [Maly ilustrowany przewodnik po Krzemieniu i okolicy: praca zbiorowa]. (1932). *Circulation of the Krzemieniec Life monthly*, (1), 35-36. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/82693/edition/78310/content> (in Polish)

3. Celarski Z. (1933). Krzemieniec against the background of urban planning issues. [Krzemieniec na tle zagadnień urbanistyki]. *Krzemieniec Life, Krzemieniec*, (2), 78-91. (in Polish)
4. State Archives of Ternopil region, 134, op. 1, spr. 733. (in Polish)
5. Nowakowski M., Bankowska B. (2013). One hundred years of planning the space of Polish cities (1910-2010). [Sto lat planowania przestrzeni polskich miast (1910-2010)]. *Warszawa, Oficyna Naukowa*, 15-22. (in Polish)
6. Pryshchepa O. (2010). The cities of Volyn in the second half of the XIX - early XX centuries. [Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.] *Rivne*. ISBN 978-617-515-028-3 (in Ukrainian)
7. City regulation. [Regulacja miast]. (1927). *Volhynian Technical News, Luck*, 7, 6-9. (in Polish)
8. Urban planning issues in Poland report from the 1st Conference of the Society of Polish Town Planners Kraków-Katowice 2, 3, 4 October 1930. [Zagadnienia urbanistyki w Polsce sprawozdanie z I-ej Konferencji Towarzystwa Urbanistów Polskich Krakow-Katowice 2, 3, 4 paźdz. 1930 r.]. (1931). "House, Estate, Flat" *monthly*. URL: <https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent?id=1357> (in Polish)
9. Mykhaylyshyn O. (2013). Architecture and Town Planning of the Western Volyn of 1921-1939. [Arkhitektura i mistobuduvannia Zakhidnoi Volyni 1921-1939 rokiv]. *Rivne*. ISBN 978-617-515-118-1 (in Ukrainian)
10. State Archives of Ternopil region, 221, op. 1, spr. 2661. (in Polish)
11. State Archives of Ternopil region, 221, op. 1, spr. 2587. (in Polish)
12. Juraniec-Jurewicz A. (1937). Works and urban issues of Volhynia [Prace i zagadnienia urbanistyczne Wolynia]. *Volhynian Technical News, Luck*, (8/9), 6-11. (in Polish)
13. State Archives of Ternopil region, 221, op. 1, spr. 2631. (in Polish)
14. State Archives of Ternopil region, 134, op. 1, spr. 1328. (in Polish)
15. State Archives of Ternopil region, 134, op. 1, spr. 972. (in Polish)
16. State Archives of Ternopil region, 134, op. 1, spr. 228. (in Polish)
17. Construction of houses for government officials in eastern voivodships. [Budowa domow dla urzédników panstwowych w województwach wschodnich]. (1925). *Ministry of Public Works*. URL: <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/10626/edition/9835/content?ref=desc> (in Polish)
18. Construction of premises for the Border Protection Corps and houses for state officials in eastern voivodships. [Budowa pomieszczen dla Korpusu Ochrony Pogranicza i domow dla urzédników panstwowych w województwach wschodnich]. (1925). *Ministry of Public Work*, (3). URL: <https://bcpw.bg.pw.edu.pl/dlibra/publication/870/edition/1033/content> (in Polish)

19. State Archives of Rivne region, 40, op. 7, spr. 124. (in Polish)

20. Hanaka A. (2012). Housing development exhibition of National Economy Bank in Kolo, Warsaw, in 1935 – towards the improvement of residential housing. [Wystawa budowlano-mieszkaniowa Banku Gospodarswa Krajowego na Kole w Warszawie w 1935 roku – ku poprawie budownictwa mieszkaniowego]. *KAU*, (57/3), 95-128. URL: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/101631/edition/87675/content> (in Polish)

Annotation

Yuliia Yahodka, Master of Architecture, Department of Architecture and Environmental Design, The National University of Water and Environmental Engineering (Rivne).

Kremenets's fixation plan of the 1930s as a source of research on the urban history of the city

The article covers the urban formation of Kremenets on the basis of the fixation site plan of the city of the second half of the 1930s and other project documentation of the Second Polish Republic period. The relevance of the research topic is determined by the relatively limited array of cartographic sources capturing the features of Kremenets planning pattern in the interwar period.

This publication aims to substantiate the evolution of the architecture of Kremenets that was based on the identification of the architectural heritage of the Polish, and the involvement of avant-garde ideas. A special factor of relevance is the emphasis on the value of the architectural and landscape ensemble of Kremenets as an exceptional example of the vernacular town of Western Volhynia.

The research methodology is based on general, interdisciplinary and disciplinary, that include architectural and town-planning research methods.

A comparative analysis of the found documents makes it possible to identify features of urban development of Kremenets under the influence of various factors: spatial and landscape situation, social and cultural context, trends in urban development in the relevant periods of European history.

The object of research is the fixation plan of the city of Kremenets in the 1930s, which was discovered by the author as a result of working with materials from the funds of the State Archives of Ternopil region. The research is accompanied by other published documents and primary sources of the Second Polish Republic period.

Keywords: architectural and town-planning ensemble; urban planning; Kremenets; Volhynia; the 20th century; interwar period.